

УДК 371.134:364

ПРОБЛЕМА ТВОРЧОСТІ ВЧИТЕЛЯ В СУЧАСНІЙ ПЕДАГОГІЧНІЙ НАУЦІ

Варга Н. І.

У статті проаналізовано наукові підходи до визначення поняття творчості, під якою розуміють здатність до створення нових професійних продуктів та високих результатів педагогічної праці за рахунок реалізації творчих здібностей особистості. Виокремлено рівні педагогічної творчості: професійне становлення, самовдосконалення, планомірна раціоналізація, оптимізація процесу і результатів праці, науково-дослідницька організація діяльності. Визначено характерні ознаки результату творчої діяльності педагога – оригінальність, новизна, практична значущість, продуктивність педагогічної роботи.

Обґрунтовано, що педагогічна діяльність по суті є дослідницькою і передбачає такі етапи: аналіз педагогічної ситуації; проектування результату в зіставленні з вихідними даними (прогноз); аналіз наявних засобів, необхідних для досягнення бажаного результату; конструювання і реалізація навчально-виховного процесу; оцінка отриманих даних, їхнє корегування; формулювання нових завдань.

Визначено професійні та особистісні якості педагога-дослідника: володіння науковими методами пізнання, наявність пізнавальної потреби, інтелектуальної активності, готовність до самоосвіти, володіння узагальненими прийомами індивідуального стилю розумової діяльності (вміння робити висновки на основі методів дедукції, індукції, аналогії, виділяти головне, визначати проблему і послідовність дій з її вирішення, формулювати і перевіряти гіпотези, розробляти програму спостереження, експерименту, встановлювати зв'язки і відношення між процесами і явищами, обробляти і систематизувати отримані факти, осмислювати і формулювати висновки, приймати самостійні науково обґрунтовані рішення, ясно, точно і стисло висловлювати власну думку.

Ключові слова: творчість, творча педагогічна діяльність, рівні творчості, науково-дослідницька діяльність, професійна компетентність, професійна підготовка вчителів.

В статье проанализированы научные подходы к определению понятия творчества. Выделены уровни педагогического творчества: профессиональное становление, самосовершенствование, планомерная рационализация, оптимизация процесса и результатов труда, научно-исследовательская организация деятельности. Определены характерные признаки результата творческой деятельности педагога – оригинальность, новизна, практическая значимость, производительность педагогической работы.

Ключевые слова: творчество, творческая педагогическая деятельность, уровни творчества, научно-исследовательская деятельность, профессиональная компетентность, профессиональная подготовка учителей.

The article analyzes scientific approaches to the definition of the concept of creativity, which is understood as the ability to create new professional products and high results of teaching work through the implementation of creative abilities of the individual. The levels of pedagogical creativity are distinguished. They are: professional formation, spontaneous self-improvement, systematic rationalization, optimization of the process and results of work, research and scientific organization of activity. The characteristic features of the result of teacher's creative activity are determined – originality, novelty, practical significance, productivity of pedagogical work.

It is substantiated that pedagogical activity is essentially a research one and involves the following stages: analysis of the pedagogical situation; designing of the result in comparison with the initial data (forecast); analysis of available tools that are needed to test the hypothesis and to achieve the desired result; designing and realization of education; evaluation of the received data, their correction; formulation of new tasks.

The professional and personal qualities of the teacher-researcher are highlighted: knowledge of the scientific methods of cognition, the presence of cognitive need, intellectual activity, readiness for self-education, possession of generalized techniques of the individual style of mental activity, ability to draw conclusions on the basis of methods of deduction, induction, analogy, to highlight the main thing, to determine the problem and the sequence of actions to solve it, to formulate and test hypotheses, to develop a program of observation, experiment, to establish connections and relationships between processes and phenomena, to systematize the acquired facts, to interpret and draw conclusions, to make their own informed decisions scientifically, clearly, accurately and concisely express their opinion.

Key words: creativity, creative pedagogical activity, levels of creativity, research and scientific activity, professional competence, professional training of teachers.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день соціальне замовлення суспільства спрямоване на формування творчої особистості, яка володіє не тільки сукупністю певних навичок, але й здатна орієнтуватися в інформаційному просторі, здобувати нові знання. Це зумовлює науково-дослідницьку підготовку студентів на різних етапах навчання. Формування фахівця, який творчо реалізує професійні функції, вміє здійснювати дослідницьку діяльність передбачає оволодіння студентами дослідницькими вміннями на кожному етапі системи навчання, забезпечуючи при цьому наступність та безперервність. Це завдання повною мірою є актуальним і для педагогічної освіти, оскільки сучасній школі потрібні вчителі, здатні до активної участі в інноваційних процесах, до експериментально-дослідницької, творчої роботи, які легко поєднують функції шкільного вчителя і вчителя-дослідника.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У теорії та практиці психолого-педагогічних досліджень вченими розглядаються різні підходи щодо становлення та розвитку педагогічного професіоналізму (І. Бех, С. Гончаренко, І. Зязюн, О. Пехота, П. Романов та ін.); проблему творчості та особливостей підготовки до неї фахівців різних галузей досліджують Т. Дерев'янка, Н. Кичук, М. Нікандров, С. Сисоєва та ін.; процес розвитку творчого потенціалу студентів вивчають Д. Богоявленська, Н. Кічук, О. Лук, М. Матюшкін, В. Моляко, В. Рибалка та ін.

Метою статті є аналіз наукових підходів до визначення поняття творчості, основних рівнів і напрямків творчої діяльності вчителя.

Досліджуючи проблему професійної діяльності сучасного педагога, можна виокремити особливі риси педагогічної праці, визначальними з яких є: складність і динамічність компонентів навчально-виховного процесу (цілей, завдань, змісту, методів, форм та ін.), постійний розвиток об'єкта педагогічної роботи, варіативність умов праці і виникнення нових, раніше недосліджених ситуацій. Це зумовлює особливі вимоги до сучасних педагогів. Так, В. Загвязинський вказував, що бути педагогом – означає вміти знаходити нове в педагогічних явищах, виявляти в них невідомі зв'язки й закономірності. А це потребує, передусім, загальної культури та високої фахової підготовки, певного досвіду навчально-виховної роботи й спеціальних знань і вмінь, притаманних саме дослідницькій роботі [4]. Як зауважує Т. Дерев'янка, фахова діяльність педагога передбачає постійне вдосконалення і розвиток особистісних і професійних якостей, педагогічної майстерності й творчості, які базуються на розвитку здатності до реалізації низки дослідницьких функцій (креативної, імперативної, адаптивної, формуючої) [2, с. 197]. "Досягнення високих результатів творчої педагогічної діяльності у вигляді авторських освітніх програм, педагогічних технологій, ефективних форм, методів і засобів навчання, нових дисциплін є неможливим без використання методології наукових досліджень. Вчитель повною мірою виконує своє призначення, якщо він поєднує фундаментальну наукову кваліфікацію із професійно-педагогічною культурою, є духовно розвинутою особистістю із цілісним гуманістичним світоглядом. Тільки за таких умов він здатний до педагогічного управління особистісним ростом, професійним становленням і підготовкою учнів до інноваційної діяльності" [7].

У зв'язку з цим розглянемо співвідношення понять "творча діяльність" і "дослідницька робота", оскільки часто ці терміни використовуються як синоніми. Не заперечуючи їх тісного зв'язку, зазначимо, що вони не є тотожними.

Вчений Т. Кудрявцев, розуміючи під творчістю діяльність, спрямовану на отримання нового продукту, створення певних матеріальних і духовних цінностей, підкреслює, що таке визначення є неповним у психологічному аспекті, "воно мало що дає психологу, перш за все тому, що на перший план виступає не процес, а результат роботи ... Сама ж специфіка цієї діяльності залишається не розкритою" [5, с. 6]. Таким чином, науковець виділяє два види творчої діяльності: як "відкриття для себе" і "відкриття для інших". І хоча в першому напрямку творчість не має певної суспільної значущості, а в другому володіє нею, в механізмі самого творчого процесу в обох випадках він відзначає схожість. Цієї ж концепції дотримується і Р. Низамов. Простежуючи процес переростання суб'єктивних досліджень у суб'єктивно-об'єктивні, а потім в об'єктивні, вчений зазначає: "Якщо в перші роки навчання у ВНЗ творчість студентів за значимістю результатів є в основному суб'єктивною і за рівнем виконання нижчою, то в наступні роки вона в окремих студентів переходить на вищий рівень і носить суб'єктивно-об'єктивний характер, а в деяких випадках має об'єктивне значення" [6].

Важливим аспектом вивчення творчої діяльності є дослідження проблеми новизни, змісту і результативності педагогічної роботи. Дійсно, якщо під творчістю розуміти діяльність, у результаті якої отримують об'єктивно нові продукти, то планомірна організація такої праці в процесі навчання неможлива. Однак, з точки зору психології, під час творчої діяльності важлива тільки суб'єктивна новизна продукту, про що зазначає у своїх працях вчений Т. Рибо. На думку науковця, істотна ознака творчості – новизна продукту – має суб'єктивний характер. "Будь-яка нормальна людина займається творчістю в більшій чи меншій мірі. За своїм незнанням вона може винайти те, що вже винаходили раніше. Якщо для інших це не буде створенням чогось нового, то для самого винахідника воно є таким" [9]. Нове і ще невідоме для нього може і повинно бути відомим педагогу (якщо мова йде про предмет навчання). Потрібно тільки знайти спосіб, який дозволив би спрямувати діяльність учня / студента в потрібну викладачу галузь знання.

Низка авторів (В. Андреев, Б. Гніденко, Т. Кудрявцев, С. Рубінштейн та ін.) при аналізі творчості як специфічного виду людської діяльності поряд з ознаками "новизни" і "суспільної значущості" виділяють і таку рису як "прогресивність". На думку В. Андреева, "невід'ємним атрибутом творчості є рівень розвитку людини, її культури і суспільства в цілому" [1, с. 49]. Заслуговує на увагу позиція І. Лернера, який визначає творчість як форму діяльності людини, спрямовану на створення якісно нових для неї суспільно значущих цінностей, тобто важливих для формування особистості як соціального суб'єкта.

Досліджуючи сутність дослідницької роботи зауважимо, що під цим поняттям будемо розуміти цілеспрямовану і багато в чому алгоритмізовану діяльність, яка створює основу для отримання нового результату. Творча ж діяльність, окрім власне дослідження, обов'язково передбачає етап "інсайту" (осяяння). Даний етап дозволяє отримати новий, оригінальний, соціально значущий результат.

Таким чином, дослідницька діяльність є необхідним компонентом творчої праці, її технологічною основою. При цьому творчість ми будемо розглядати як засіб формування дослідницьких умінь. Отже, дослідницьку і творчу діяльність можна вважати взаємодоповнюючими поняттями.

Педагогічна діяльність вважається творчою й дослідницькою ще здавна. Так, Ф. Дістервег зазначав, що без прагнення до наукової роботи вчитель потрапляє під владу трьох демонів: механічності, рутинності, банальності [3]. Творчість, на думку В. Загвязинського, є сутнісною характеристикою педагогічної діяльності [4]. Її творчий характер визначається, по-перше, високою соціальною значущістю і неповторністю результату праці – сформованою особистістю учня, його індивідуальною своєрідністю; по-друге, сам педагогічний процес не терпить стандарту і шаблону. Зміст педагогічної діяльності знаходиться в постійній динаміці та розвитку, що пов'язано з оновленням навчальних програм, появою інноваційних ідей, методів і технологій, удосконаленням форм навчання. Змінюється не тільки предмет педагогічної праці, а

й її "інструмент" – особистість вчителя, а також сам процес, який передбачає співтворчість і взаємоторчість [9].

Сучасні дослідники під творчістю розуміють процес вирішення вчителем певних навчально-виховних завдань в умовах мінливого педагогічного середовища. Однак вирішення не будь-якого педагогічного завдання можна вважати творчістю. Зустрічаються завдання типові, стандартні, які вирішуються за аналогією з раніше дослідженими. В той же час визначення характеру завдання, яке пов'язане з аналізом ситуації і оцінкою її новизни, – процедура творча.

У педагогічній творчості поєднуються нормативні елементи (базуються на встановлених законах і правилах) і евристичні (створені під час власного пошуку). Це знаходить своє відображення в тому, що як і в будь-якій дослідницькій діяльності, в педагогічній роботі мають місце дії, пов'язані з виявленням проблеми, формулюванням гіпотези, пошуком і висуванням ідей, її перевіркою. Вирішуючи типові й оригінальні педагогічні завдання вчитель, як і будь-який дослідник, будує свою діяльність відповідно до загальних правил евристичного пошуку, що передбачає такі етапи: аналіз педагогічної ситуації; проектування результату в зіставленні з вихідними даними (прогноз); аналіз наявних засобів, необхідних для перевірки гіпотези та досягнення бажаного результату; конструювання і реалізація навчально-виховного процесу; оцінка отриманих даних, їхнє корегування; формулювання нових завдань.

Однак якщо в змістовому плані загальна схема творчого процесу педагога відповідає структурі творчості, то в процесуальному аспекті тут є низка професійних специфічних характеристик. До них належать:

- завантаженість, висока напруженість професійної діяльності педагога, яка виникає внаслідок оперативного характеру роботи і часто обмежує можливості вибору оптимального варіанту вирішення проблемної ситуації;

- вміння вчителя прогнозувати можливості розвитку учнів за результатами педагогічного впливу, передбачити на основі сприйняття часткових наслідків своєї діяльності її перспективний цілісний результат;

- педагогічна творчість – це завжди співтворчість, вона тісно пов'язана з творчістю всього викладацького персоналу, колективу учнів;

- творчий педагогічний процес є публічним, що вимагає від учителя вміння управляти своїми психічними станами [4, с. 116].

Різними авторами неоднаково здійснюється виокремлення рівнів педагогічної творчості. Так, при вивченні досвіду організації праці вчителів І. Раченко визначає такі рівні педагогічної творчості: професійне становлення, стихійне самовдосконалення, планомірна раціоналізація, оптимізація процесу і результатів праці, науково-дослідницька організація праці. Останній рівень характеризує наближення праці вчителя до діяльності вченого. Педагог володіє методами дослідження і науковою організацією праці, вміло використовує спеціальні та психолого-педагогічні знання, передовий педагогічний досвід і на цій основі формує власний, досягає високих результатів у навчальному процесі [8]. Хоча, як засвідчують дослідження, високого рівня майстерності досягає незначна частка вчителів, що зумовлює вдосконалення системи професійної підготовки і підвищення кваліфікації педагогічних кадрів.

Так, В. Загвязинський виділяє внутрішні (суб'єктивні) якості, притаманні педагогу-творцю, до найважливіших з яких він відносить високий рівень наукової та педагогічної компетентності вчителя, розвинене педагогічне мислення, прагнення до творчого пошуку, володіння педагогічною технікою, достатній рівень розвитку інтелектуальних умінь, уяви та інтуїції. Отже, творчий підхід передбачає розуміння проблеми, гнучкість, самостійність і критичність мислення, високий інтелект, здатність до оціночної діяльності та ін. Ці якості слід, на думку вченого, формувати ще на студентській лаві [4].

В. Сластьонін зазначає, що підготовка майбутніх вчителів до ефективної педагогічної діяльності передбачає оволодіння ними науковими методами пізнання, формування у них інтелектуальної активності, готовності до самоосвіти, а також раціонально узагальнених прийомів та індивідуального стилю розумової діяльності, це передбачає вміння робити висновки на основі методів дедукції, індукції, аналогії, виділяти головне, визначати проблему і послідовність дій з її вирішення, форму-

лювати і перевіряти гіпотези, розробляти програму спостереження, експерименту, встановлювати зв'язки і відношення між процесами і явищами, обробляти і систематизувати отримані факти, осмислювати і формулювати висновки, приймати самостійні науково обґрунтовані рішення, ясно, точно і стисло висловлювати власну думку [10].

Успішне формування зазначених якостей відбувається через розвиток творчого мислення, оскільки мислення не може бути зведене до функціонування вже готових знань, воно повинно бути розкрито, перш за все, як продуктивний процес приведення до нових знань. Це передбачає досягнення такого рівня розумової діяльності студента, при якому він виступає в ролі дослідника. У професійному становленні творчого вчителя, вчителя-дослідника визначальна роль належить його активному і цілеспрямованому включенню в дослідну діяльність ще зі студентських років.

Безумовно, жодний навчальний заклад не в змозі повною мірою навчити майбутнього фахівця всьому, що йому може знадобитися в його професійній діяльності. Головне, що повинен винести студент з навчання у ВНЗ – це оволодіння досвідом і методологією наукового пізнання, здатністю до творчого вирішення педагогічних завдань, умінням застосовувати дослідницький підхід до вирішення професійних проблем.

Залучення студентів до творчості, формування готовності до вирішення завдань творчого характеру пов'язано з певними суперечностями. Так, студенти в цілому прагнуть до реалізації творчого процесу, однак не можуть його реалізувати без достатнього запасу знань і досвіду. Інша суперечність обумовлена самою природою творчого процесу: з одного боку, студентам необхідно подати певні правила і зразки діяльності, а з іншого, – творчість не піддається жорсткій регламентації і алгоритмізації, вона не є технологічною. Таким чином, зазначені суперечності визначають складність проблеми озброєння студентів уміннями, необхідними для творчого розв'язання педагогічних завдань [4].

Незважаючи на це, першу суперечність можна вирішити за допомогою використання на кожному етапі процесу навчання завдань відповідного змісту, які дозволяють здійснювати творчу діяльність і організацію ефективного управління цією діяльністю. Розв'язання другої суперечності ми вбачаємо в озброєнні учнів технологічним компонентом творчого процесу (комплексом дослідницьких умінь), що створює основу для отримання суб'єктивно якісно нового результату на кожному етапі процесу навчання.

Зазначені твердження набувають особливої актуальності в зв'язку з необхідністю підготовки вчителя до інноваційної діяльності, яка включає в себе науково-дослідницьку підготовку і здійснює безпосередній вплив на професійні успіхи. Тільки одночасне поєднання у фахівців функцій вчителя і дослідника дозволяє йому знаходити проблемні аспекти педагогічної роботи, пропонувати ідеї, розробляти методики їх вдосконалення тощо. У методичному плані система підготовки вчителя повинна виходити з необхідності поетапного розвитку мислення студентів, який базується на дослідницькому підході.

Варто зазначити, що прагнення до творчої праці – один з найбільш значущих мотивів вибору професії при вступі у ВНЗ. Однак характер педагогічної діяльності сам по собі не зумовлює творчого підходу до роботи конкретного вчителя. Якщо визначено завдання формування цілісної, творчої особистості фахівця, то ключовим аспектом слід вважати розвиток у нього креативних здібностей, а вирішення цього завдання залежить від характеру діяльності, в яку включена людина, від її творчих можливостей.

Досліджуючи процес підготовки вчителя, слід зауважити, що цей фах інтегрує в собі психолого-педагогічну, методичну та спеціальну (предметну) підготовку, які не повинні розглядатися ізольовано одна від одної. На ефективність освітнього зростання майбутнього вчителя, формування його особистості прямо впливають форми педагогічного процесу у ВНЗ – навчальні заняття, самостійна робота, науково-дослідницька діяльність, педагогічна практика та ін. Професійно-спрямована науково-дослідницька діяльність студентів повинна пронизувати систему їхньої підготовки протягом усього періоду навчання у ВНЗ і передбачати озброєння

методологією дослідницької роботи, формування вмінь і навичок самостійного здійснення досліджень.

Таким чином, дослідницька діяльність є інтегруючим фактором, який організує творчу роботу майбутнього вчителя в професійному плані. Вона повинна бути наповнена конкретним професійним змістом, будуватися на засадах предметного матеріалу дослідницького характеру, на основі навчально-дослідницької роботи в сфері спеціальних дисциплін.

Висновки. Творчість у структурі фахової діяльності вчителя відображає його досягнення на різних етапах роботи і розуміється як здатність до створення нових професійних продуктів і високих результатів педагогічної праці за рахунок реалізації творчих здібностей особистості. Характерними ознаками результату творчої діяльності педагога є його оригінальність, новизна і практична значущість, а також продуктивність педагогічної праці, яка виражається в оптимальній організації навчально-виховного процесу. Подальші дослідження вбачаємо в розробці моделі підготовки вчителів-дослідників, творців, яка передбачає сукупність певних етапів, змісту, форм, методів навчання і педагогічних умов.

Література

1. Андреев В. И. Диалектика воспитания и самовоспитания творческой личности: Основы педагогического творчества / В. И. Андреев. – Казань : Изд-во КГУ, 1988. – 238 с.
2. Дерев'яно Т. Є. Формування дослідницької культури вчителів предметів гуманітарного циклу в системі методичної роботи загальноосвітнього навчального закладу : дис. канд. пед. наук. спец. 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти / Дерев'яно Тамара Євгенівна. – Харків : Харківський національний педагогічний університет ім. Г. Сковороди, 2017. – 307 с.
3. Дистервег А. Избранные педагогические сочинения / А. Дистервег. – М. : Учпедгиз, 1956. – 374 с.
4. Загвязинский В. И. Теория обучения: Современная интерпретация : науч. пособие для студ. высших пед. учеб. заведений / В. И. Загвязинский. – М. : Изд. центр "Академия". – 2001. – 192 с.
5. Кудрявцев Т. В. О психологии технического творчества // Психология технического творчества : тез. докл. симпозиума / под общ. ред. Т. В. Кудрявцева. – М. : Акад. пед. наук, 1973. – С. 6–12.
6. Низамов Р. А. Дидактические основы активизации учебной деятельности студентов / Р. А. Низамов. – Казань : Изд-во КГУ, 1995. – 302 с.
7. Радионова С. Содержание и технологии организации исследовательской деятельности студентов педагогических учебных заведений стран Евросоюза : дисс. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 – общая педагогика, история педагогики и образования / Радионова Светлана Александровна. – Казань, 2006. – 179 с.
8. Раченко И. П. Книга для учителя / И. П. Раченко. – М. : Просвещение, 1989. – 238 с.
9. Романов П. Ю. Формирование исследовательских умений обучающихся в системе непрерывного педагогического образования : дисс. ... докт. пед. наук : спец. 13.00.08 – теория и методика профессионального образования / Петр Юрьевич Романов. – Магнитогорск, 2003. – 387 с.
10. Сластенин В. А. Научно-исследовательская работа студентов и формирование творческой личности учителя / В. А. Сластенин // Организация научно-исследовательской работы в педагогических институтах. – Казань, 1973. – С. 102–112.